

С. 533—534; С. 547—551.

4. Кобилянська О. Про себе саму (Автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького / Слова зворушеного серця. Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади / О. Кобилянська ; [упорядкув., вст. ст. Ф. П. Погребенника ; відп. ред. Л. В. Микитась ; щоден. з ним. пер. Є. Попович ; прим. Е. М. Панчука, В. О. Вознюка (щоден.), Ф. П. Погребенника (автобіогр., листи, ст. та спог.) ; рец. чл.-кор. АН УРСР Є. П. Кирилук]. – К. : Дніпро, 1982. – С. 206—223.

5. Кобилянська О. Рожі / О. Кобилянська // Повісті. Оповідання. Новели / О. Кобилянська ; [ред. кол. : І. О. Дзевєрін (гол.); О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор'єв та ін. ; вст. ст., упорядкув. і прим. Ф. П. Погребенника ; ред. тому В. М. Русанівський]. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 488—490. – (Бібліотека української літератури).

6. Филипович П. П. О. Кобилянська в літературному оточенні / П. П. Филипович // Літературно-критичні статті / П. П. Филипович ; [упоряд., авт. передм. і прим. С. С. Гречанюк]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 126—143. – (Серія «Українська літературна думка»).

УДК 821.161.2-6 Пчілка, 09

В. Ф. Оніпко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Свобода як головна засада діяльності письменниці в епістолярії Олени Пчілки

Оніпко В. Ф. Свобода як головна засада діяльності письменниці в епістолярії Олени Пчілки.

Олена Пчілка була видатним діячем культурно-просвітницького руху кінця XIX початку XX ст. У статті говориться про значення свободи в культурному житті письменниці. Спираючись на цитати з листів Олени Пчілки, показуємо декілька аспектів діяльності цензурних органів Російської імперії та Галичини щодо українського слова. Розкрито проблему авторської свободи, що стосується самовільних змін у творах письменника іншими особами, і якої шкоди вони завдають. Показано роль Олени Пчілки в боротьбі з царською цензурою за скасування кабальних указів, що забороняли українську мову. Зроблено висновки, що свобода була передумовою творчого процесу письменниці і основою її культурного і громадського світобачення.

Ключові слова: епістолярій, епістолярна спадщина, лист, автограф, джерело.

Онпко В. Ф. Свобода как основа деятельности писательницы в эпистолярии Олены Пчилки.

Олена Пчилка была выдающимся деятелем культурно-просветительского движения конца XIX начала XX века. В статье говорится о роли свободы в жизнедеятельности Олены Пчилки. Она изображена как борец за национальную свободу, защитник свободы писателя. На примере писем Олены Пчилки описано несколько аспектов деятельности цензурных органов Российской империи относительно украинского слова. Раскрыто проблему авторской свободы, что касается самовольных изменений в произведениях писателя другими лицами, и какой вред они наносят. Показана роль Олены Пчилки в борьбе с царской цензурой за отмену кабальных указов, которые запрещали украинский язык. Сделаны выводы, что свобода была предпосылкой творческого процесса писательницы и основой ее культурного и общественного мировоззрения.

Ключевые слова: эпистолярий, эпистолярное наследие, письмо, автограф, источник.

Onipko V. F. Freedom as a main principal of activity of epistolary of Olena Pchilka. Olena Pchilka was a famous personality of cultural and enlightening movement of the end of the 19 th and the beginning of the 20 th centuries. The author pays attention to the place of the epistolary heritage of the writer in contemporary literary criticism. In the article it is said about the role of freedom in Olena Pchilka's life. She is described as a fighter for the national freedom and the defender of freedom of the creator. On the example of Olena Pchilka's letters there are described several aspects

of activity of the Russian empire and Galichina authorities as for the Ukrainian word.

The problem of author's freedom is revealed concerning unauthorized changes in works of the writer by other ways and what kind of damage they cause. Here in the article is shown the fight of Olena Pchilka with royal censorship for cancelling founded decrees, that forbade the Ukrainian language. Such conclusions were made that freedom was the background of the creative process of the writer and the basis of her cultural and public outlook.

Key words: epistolary, letter, autograph, source, manuscript.

Проблема вивчення, систематизації та оприлюднення епістолярної спадщини Олени Пчілки в текстології назріла давно. Епістолярій Олени Пчілки – це листи до членів сім'ї, письменників, фольклористів, етнографів, редакцій журналів та читачів, відомих науковців,

громадських і культурних діячів. Епістолярна спадщина Олени Пчілки є джерелом вивчення не лише її різносторонньої особистості, біографії, наукового і творчого доробку, громадянських, національних, політичних поглядів, психологічного стану, але й життєвого і творчого шляху неординарних сімей Косачів та Драгоманових, їхнього кола спілкування, історичних подій. Тому

дослідники все частіше звертаються саме до автографів листів як найточнішого і неспотвореного джерела. Отже, проблема вивчення і систематизації епістолярію Олени Пчілки на цей час є актуальною.

До епістолярної спадщини Олени Пчілки останнім часом науковці почали звертатися у вивченні різноманітних питань, пов'язаних з культурним життям кінця XIX – початку XX ст. Монографія Любові Дрофань «Берегиня» [2] присвячена життєвому і творчому шляху Олени Пчілки. Автор, описуючи біографію письменниці, спирається на листи для підтвердження тих чи інших даних. Деякі частини праці Івана Денисюка й Тамари Скрипки «Дворянське гніздо Косачів» [1] базуються саме на листах Олени Пчілки, і автори досить широко цитують з них уривки. Аналізу одного з листів Олени Пчілки присвячена стаття Альбіни Шацької «Про перебування делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербурзі (з листа Олени Пчілки)» [3], що дає змогу зробити більш докладне вивчення описаної події, тобто перебування делегації української інтелігенції в Петербурзі для зустрічі з прем'єр-міністром Сергієм Вітте у справі скасування заборон на українську мову. Увага різних вчених до автографів листів Олени Пчілки ще раз підкреслює потребу в систематизації та окремому виданні епістолярію письменниці.

Свободолюбивість Олени Пчілки не має сумнівів. Відчуття свободи завжди було присутнє у її сім'ї і мало великий вплив на виховання. Все життя письменниці – це боротьба за свободу українського слова, української культури, української нації. Олена Пчілка завжди була в центрі національного культурного життя кінця XIX – початку XX ст., дуже непростого часу. Вона наперекір цензурним утискам, кабальним указам, тоталітарній машині несла українське слово в народ. Саме прагнення національної свободи спонукало письменницю до дій. Вона не побоялася виголосити промову українською мовою на відкритті пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві, була у складі української делегації до Комітету Міністрів, саме Олена Пчілка видавала перший на Наддніпрянщині україномовний дитячий журнал «Молода Україна».

Обмеженням свободи письменника наприкінці XIX століття був царський цензурний контроль. У Російській імперії продовжувала діяти попередня цензура, норми постійно змінювалися, вдосконалювалися й спрямовувалися на унеможливлення потрапляння на сторінки книжок та шпальти часописів творів українською мовою. Імперська політика щодо вітчизняної літератури характеризувалася повною перевіркою цензурою творів українських письменників, посиленням цензурних норм та скороченням загальної кількості

дозволеної до друку україномовної літератури; недопуском вживання слів «Січ», «козак», «Україна», у тому числі і в російськомовній літературі, поступовою забороною друкованих книг українською мовою і їх ввезення з-за кордону. Все це, зрештою, призводить до повної ізоляції українського слова й до того, що взагалі надрукувати книгу в Києві було нереально.

Багато фактів про діяльність цензури ми бачимо в епістолярній спадщині Олени Пчілки. Об'ємні відкриті листи і бандеролі з Галичини проходили обов'язкову цензуру в Києві, що тягло за собою зайві проблеми. У листі Олени Пчілки до Михайла Павлика читаємо: «Важуся послати сю безчасну коректу Вам. Єї було послано мені під одкритою бандеролькою і через те вона була аж у Києві, в цензури, лиш за три тижні добралася звідти до нас... Прошу сказати, щоб більше так не посилали; нехай посилають в закритому листі, простому, не рекомендованому, але в заклеєнім конверті. Ітиме тоді як звичайний лист» [13] (тут і далі всі цитати наводяться із збереженням особливостей авторського написання). Як бачимо, дешевший шлях пересилання збірки призвів у даному випадку лише до затримки в часі. Тут же письменниця рекомендує простий вихід, як обійти цю зайву перевірку. Це підкреслює те, що Олена Пчілка активно шукала шляхи боротьби за свободу митця.

Наприкінці XIX століття Олена Пчілка активно листувалася з родиною Франків. Однією з тем листів до Ольги Франко є проходження цензури журналу «Життя і слово». Олена Пчілка переймалася «Цікаво, що Вам одповість цензура? Що то-як пропустить! Воно-то, по правду сказавши, програма журналу вашого (без всякої політики) така скромна, що, здається, за щоб не пустить?» [7]. У той же час вона сама шукала шляхи виходу із ситуації для того, щоб журнал вийшов у світ. Письменниця спілкується з царським цензором у Києві, який дає досить оптимістичні прогнози з приводу цього питання: «Київській цензор казав, що Життя і Слово розрешать» [5]. Проходячи цензуру, письменникам у більшості випадків доводилося миритися з переробками творів, вилученням з них частин і, зрештою, забороною. Олена Пчілка використовувала різноманітні засоби для того, щоб її твори дійшли до читача в повному обсязі. Подавши свою збірку «Думки-мережанки» до цензури, письменниця для перестрашування прислала з неї до редакції «Зорі» ряд своїх творів на біблейні сюжети. Кілька з них («Юдит», «Орел») з певних причин не задовольнили редактора. Іван Франко вказав, що «Орла» треба було відшліфувати, а «Юдит» була занадто довга. Олена Пчілка завжди досить гостро ставилася до критики та пропозицій змінити власні твори, та невідомо, чи

сприйняла б вона зауваження в цьому випадку, якби Київська цензура не зробила подарунок і не пропустила збірку до друку. Вона писала Іванові Франкові: «Отже вийшла мила несподіванка: цензура наша як раз була ласкавіша – і пропустила як раз і всі ці вірші (вичеркнула лиш властиві переклади, – псалми Давида, пісні Лермонтова, уривки з Шекспіра). – Отож збірник мій (“Думки-мережанки”) уже друкується, – в Апрілі напевно вийде, (бо половину я вже й прокоректувала сама в Києві). Значить, мене тепер далеко менше обходить те, що вірші не побачили світ в Галичині. Якось воно тепер обійдеться!» [6].

Заборона 1863 року спонукала письменників друкувати свої твори на Галичині, де цензурні вимоги до україномовних видань були не такі жорстокі. Одним із часописів, де друкувалася більшість творів українських авторів, був галицький журнал «Зоря». Він з певними обмеженнями все ж поширювався на теренах підросійської України. Проте надалі це періодичне видання було заборонене цензурою, і письменникам доводилося отримувати його нелегально, часто ризикуючи потрапити під нагляд поліції. Про цю заборону читаємо у листі Олени Пчілки до редакції журналу «Зоря»: «До речі: торік була з початку року пройшла чутка, що Зоря не буде йти до нас, бо її не визначено в гурті розрішених до випускання у нас видань заграничних. (через що де-хто побоявся й пронумерувати її на сей, 87й рік)» [12].

Епістолярна спадщина Олени Пчілки є достеменним джерелом не лише вивчення життя самої письменниці, а й вагомим історичним подієм в українській культурі. В одному з листів до Петра Антоновича Косача говориться про поїздку української делегації до міністра Сергія Вітте. 1904 року Комітетом Міністрів на чолі з Вітте планувалися зміни законів про друк і про цензуру. Українська культурна громадськість на цю подію відреагувала миттево, і було відряджено до Петербурга делегацію на захист свободи українського слова. До неї входило четверо осіб: Ілля Шраг, Микола Дмитрієв, Володимир Науменко та Олена Пчілка (була представником від Волині). Метою поїздки було подання доповідної записки голові Комітету Міністрів Сергію Вітте, в якій говорилося про відміну Валуєвського циркуляра та скасування Емського указу. З листа ми дізнаємося, що Олена Пчілка брала активну участь у написанні цього документа, вона пише: «Я вожусь сь перепиской докладной записки (на машині) конечно пришлось еще кое-что поглядить: ты знаешь, какъ мнѣ трудно выпустить изъ рук мою рукопись, а это вѣдь документ историческій, (подаваемый министру министровъ!) – дак который и “потомки” будут, б.м. читать!» [10]. Із зазначеного ми бачимо, що автором остаточного

варіанту доповідної записки була саме Олена Пчілка. Вона написала більшу його частину, а також оформила, відредагувала пропозиції інших делегатів, скомпонувавши все в єдиний документ. Оскільки делегація на момент написання листа не мала конкретної дати прийому у міністра, то дехто з представників мав намір повернутися додому. Це не стосувалося Олени Пчілки, оскільки вона звикла доводити справи до кінця і була налаштована чекати скільки потрібно, щоб отримати позитивний результат. У листі ми читаємо: «Шраг объявил, что можетъ пробыть лишь до суботы; Дмитриевъ тоже спѣшит. Но – кому до этого дѣло?... Предчувствую, что Шраг утече. Дм-въ же, може, останется, – поки аж не покличуть. Я, конечно, уже навѣрное посижу, бо иначе вийде зовсім скандаль!» [10]. Отже, наперекір всім перепонам Олена Пчілка готова була боротися за свободу нації до переможного кінця. Зрештою зустріч відбулася і результати її були позитивні для України.

Проблема творчої свободи, тобто права митця творити і права донесення до аудиторії творів без змін, яскраво виражена у конфлікті Олени Пчілки і Михайла Старицького. Ми знаємо Михайла Старицького як геніального драматурга, він був гарним другом письменниці, їхні сім'ї знаходилися у дуже теплих стосунках. По-товариськи він попросив для постановки на сцені п'єсу Олени Пчілки «Світова річ», яка згодом стала користувалась шаленим успіхом у глядача. Старицький у листі до Олени Пчілки писав: «Ваша Світова річ имѣетъ колоссальный успѣхъ; просятъ другія труппы. Сколько желаете получать отъ спектакля авторских?» [8]. Конфлікт почався з того, що письменниця дізналася про переробки у її творі. Драматург без відома Олени Пчілки вніс зміни до вистави, чим довів її до шаленства, і письменниця вирішила забрати свій твір. У листі до матері вона пише: «А отъ Старицкого пьесу совсѣмъ взяла, наконецъ прислать по моему требованію. [...] А о пердѣлкахъ говорить, что дѣлалъ ихъ сь моего “соизволенія”, – въ то время какъ я прямо и через других только и твердила, что запрѣщаютъ всякія передѣлки!» [9]. Коли твір одного письменника проходить через руки іншого митця (драматурга, перед постановкою на сцені, редактора, перед друком), для того, щоб донести його до аудиторії, часто відбуваються переробки, оскільки бачення кінцевого результату у творчих людей не співпадають. Шкоду, завдану п'єсі змінами Михайла Старицького, Олена Пчілка прокоментувала у листі до Омеляна Огоновського: «Такий кінець [п'єси] есть зовсім не природный, бо власне то була б не світова щоденна річ, – а якась несвіцька.» [12].

Переробка твору є порушенням авторської свободи, тому що може призвести до порушення викладу та зміни ідеї твору. Олена Пчілка досить

чітко сформулювала своє ставлення до цього у листі 1888 року до редакції журналу «Зоря»: «Посилаю шановній Редакції свої найновіші вірші, – Русалку, – для друку в Зорі (коли до сподоби!). Прощу тільки, щоб не було зроблено ніяких поправок, ні в стилі, ні в мові: хотіла б, щоб ці вірші пішли як з вартостями мого писання, так давай і з хибами, але вже теж моїми!...» [11]. Тобто всі літери, слова, розділові знаки мали друкуватися лише за автографом.

Оскільки Олена Пчілка займалася виданням творів своїх дітей, то вона не допускала ніяких змін у тексті й у їхніх творах. Подібну проблему ми бачимо описану у листі Олени Пчілки до Лесі Українки, що стосувалася переспіву Віктора Гюґо. «Не розумію, хто переправив “Сірому” на “Бідні люди”? Се мені не до сподоби. Уже краще було б, коли Сірому в них не розуміють, написати “Убогі” люде, – а то бідні, зовсім мовби щось інше виходить. Ну, та для сего дуже вже багато треба зрозуміти – різним Павликам! Врешті се дрібниця. Цікаво, чи нема перемін у середині. Коли є Павликові – смерть, дочаснійша!» [4]. Працюючи над твором, письменник дуже ретельно підбирав слова, щоб якомога точніше передати свою думку, переживання героїв, яскравіше описати атмосферу

твору читачеві тощо. Заміна слів призводить знову ж таки до того, що твір втрачає авторське начало. У листах до редакції журналу «Зоря» Олена Пчілка пише деякі роз'яснення, як саме калічать твори редакторські зміни. «Страшенно ж часом досадно буває, коли читаєш у друку під твоїм іменем щось таке пише, що власне тобі скребе душу: якось мені переправили (звичайно з доброю думкою!) в Зорі слово коханець (бачите “коване”!) на слово “любовник”! (російське і найпаскудніше слово!). Або замість слова зненацька (уже таки народне українське слово) – бачу, стоїть “нехайно”! И незугарно, и зовсім не те значить» [11]. Також яскравою ілюстрацією неправильного розуміння є наступна цитата: «Родина – єсть московізм і у нас не вживається; єсть у нас тільки родина, але оно значить тільки – сімья, а зовсім не отчизну, як думають і пишуть інші – цілком хибно» [11].

Отже, на прикладі епістолярної спадщини ми показали Олену Пчілку як борця за національну свободу, захисника свободи митця, авторського слова, як письменницю, змушену співіснувати з цензурними заборонами. Уривками з листів ми проілюстрували обмеження свободи українського слова.

Література

1. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 2. – Од. зб. 505.
2. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1605. – С. 387–390.
3. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1608. – С. 225–230.
4. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 3. – Од. зб. 1612. – С. 617–622.
5. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 360.
6. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 363.
7. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. – Фонд 28. – Од. зб. 496.
8. Денисюк І. Дворянське гніздо Косачів / Іван Денисюк, Тамара Скрипка Львів, Академічний експрес, 1999. – 269 с.
9. Дрофань Л. Берегиня: [життєва і творча біографія Олени Пчілки] / Любов Дрофань. – К.: Молодь, 2004. – 206 с.
10. Центральний державний історичний архів м. Львів. – Фонд 309. – Опис І. – Справа 2385. – С. 52.
11. Центральний державний історичний архів м. Львів. – Фонд 309. – Опис І. – Справа 2385. – С. 75–78.
12. Центральний державний історичний архів м. Львів. – Фонд 663. – Опис І. – Справа 217. – С. 204–205.
13. Шацька А. Про перебування делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербурзі (з листа Олени Пчілки) // Слово і Час. – 2016. – № 5. – С. 110–120.